

ÖT KÉRDÉS A JOGÁSZAT ÉS JOGTUDOMÁNY PILLANATNYI ÁLLÁSÁRÓL

A társadalomtudományok körében korántsem példa nélküli, ha a diszciplína reprezentatív művelőjét egy neves tudományos folyóirat felkéri, hogy egy körkérdésre adott válasz formájában fejtse ki véleményét az adott tudományág aktuális helyzetéről. Szerkesztőségünk most arra vállalkozott, hogy a folyóirat történetében először egy először hét, majd, ezt – a címzettek köréből érkezett észrevételek nyomán – módosítva, öt kérdést intézzen karunk szellemi profilját leginkább meghatározó tanszékvezető professzorokhoz.

A szerkesztőségben lefolytatott eszmecserek, illetve az előbb említett visszajelzések nyomán újragondoltan az alábbi öt kérdést vetettük fel: 1) Ön kit tekint a magyar jogászok közül példaképnek és miért? 2) Az Ön számára mit jelent az alkotmányosság? 3) Ön szerint a „jogászat” (a jog gyakorlati művelése, valamint annak oktatása, egyes problémáinak kutatása, etc.) tudomány vagy hivatás? 4) Ön szerint a gyakorló (a bíró, ügyész, ügyvéd, minisztériumi hivatalnok, közjegyző, etc.) és az elméleti (aki jogot oktat, kutat, elemez, etc.) jogász felvállalhatja egy olyan esetben, amikor erre valóban szükség van a) világnézeti meggyőződését és/vagy b) értékalkötelezettségét nyilvánosan (interjúban, egy peres eljárás során, egy tanulmányban vagy a katedrán) avagy azon kívül? 5) Ön szerint mit tegyen a jogász a válságban? S mit gondol: válságban van-e a jogtudomány Magyarországon?

Úgy véljük, hogy e kérdések minden kellően tájékozott jogász számára fontosak, és különösen igaz ez egy katolikus egyetem jogtudományi karán oktatói hivatást gyakorló professzor számára, aki vállalja, hogy tehetségét a jogtudomány művelése szolgálatába állítja. Hangsúlyozzuk, hogy nem kérdőíves kutatást folytattunk, hanem arra kértük a címzetti kört, hogy a fenti kérdésre tanulmány formájában válaszoljon. Magunk is tudatában voltunk annak, hogy a fenti kérdések bizonyos értelemben *ars poetica* jellegű írások elkészítését is eredményezhetik, amiben ugyanakkor semmi kivétlenialót nem találtunk, hiszen a jogtudomány területén – a diszciplína sajátosságai miatt – ez a fajta személyesség, az önreflexió lehetősége a jognak a társadalmi cselekvésbe ágyazott jellege minden esetben adott.

A *Iustum, Aequum, Salutare* jogtudományi folyóirat ezúttal egymástól jellegében, hangvételében és tárgyában is eltérő tanulmányt közöl három, a karon oktató jogtudós tollából. Fáradtságos munkájukat – az érdeklődő olvasóközönség nevében is – ezúton köszönjük. A továbbiakban a Tisztelt Olvasón múlik, hogy – „*To hear with eyes belongs to love's fine wit*” (Shakespeare) szellemiségében – miként viszonyul a közölt szöve-

gekhez. Állandó szerzőinket és korábban már felkért szerzőinket pedig továbbra is biztatjuk, hogy csatlakozzon az ezennel megkezdett szellemi körkép megfestéséhez.

A JOG ÉS JOGTUDOMÁNY MAI ÁLLÁSÁRÓL

CSEHI ZOLTÁN
egyetemi docens (PPKE JÁK)

1. A példakép jelentősége és mulandósága

A magyar magánjog tudományának művelése terén elsőként Grosschmid Béni szellemi nagyságát emelném ki, aki a tárgyi ismeretek szélessége, a rendkívül eredeti, asszociatív képessége és sajátos látásmódja mellett a jog öntörvényű világának megismerése, feldolgozása és tolmácsolása terén is utolérhetetlen eredetiséget mutat napjainkig. A jog kötött pályáin olyan bravúros gondolati mutatóványokra volt képes, amely egy ilyen zárt gondolkodási rendben példátlan. Nem győzzük hangsúlyozni a jogszabályi és bírói jog olyan széles és mély ismeretét személyével kapcsolatban, amely matéria nélkül ez a teljesítmény nem lett volna megvalósítható. Grosschmid észlelt és láttatott olyan összefüggéseket, amelyeket még napjainkban is csak kevesek látnak. Kibontotta a még fel nem ismert összefüggéseket és újabb meglátásokkal gazdagította a jog világát. Számos tétele napjainkig is élő jogunk része. Olvasása szellemi kihívás, megértése már önmagában komoly teljesítmény, bármely részletének feldolgozása pedig egy új alkotás. Ez a szellemi magasztal, a jog mélységének és örvényszerűségének bemutatása egyedülálló nemcsak a magyar, hanem az európai jogtudományban is. Művei nem torzók, szemben Savigny, Jhering¹ és más hatalmas zsenik félben hagyott *opusa*ival szemben, hanem kerek egész.

A szellemi példaképek között előkelő hely illeti meg Szász Istvánt, aki hihetetlen szellemi nyitottságával és széles látókörű tájékozottságával az európai jogi gondolkodás részévé tette nemzeti magánjogunkat, és a jogot soha nem egy állam szabályrendszerének tekintette, hanem olyan konfliktus-megoldó kódnak, rendnek, amely eltérő megoldásokat mutat föl egyik vagy másik államban. A jog tárgyának nagyon széles keretet szabott, szinte minden munkájában a legteljesebb anyaggyűjtésre törekedett. Ez a szorgalom és tudósi hozzáállás az, amely a tudomány etikájának példaképe kell, hogy legyen. Kijelölte azt az utat és megmutatta az a mércét, amely az anyag feltárásának a teljességére való törekvést jelenti. Szász művei óta nem ismert és nem volt olyan munka, amely csak megpróbálta volna az anyag-gyűjtésben azt a teljességre való törekvést, mint ő. De Szászval igazságtalanok lennénk, ha nem emlitenénk mély dogmatikai műveltségét is, amelyet a magyar magánjog általános részéről írt kitűnő munkája igazol.²

¹ Fritz STURM: Brennpunkte einer Ellipse: Savigny und Jhering. In: *Drei Vorträge zum Privatrecht*. Graz, Leykam, 2001. 30skk.

² SZÁSZ István: *A magyar magánjog általános része különös tekintettel a külföldi magánjogi rendszerekre*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1947.

Meg kell említenem Nagy Ferencet, akinek életművét áttekintve és feldolgozva³ örök tanulságul szolgál, hogy nincs adaptálható külföldi norma, az adott ország joga és az ott élők társadalmi szövete olyan környezetet jelent, amely szinte mindig meghatározza az új szabály megalkotásának a paramétereit, és a külföldi jogi megoldások egyszerű átvétele nem járható út.

A jog horizontjának nagyon széles spektrumán alkotott Nizsalovszky Endre, és noha életpályája beelszűzött a szocialista-kommunista átalakítás éveibe, mégis marandót alkotott a kereskedelmi jogtól, a törvénykezés jogán⁴ át a családjogig,⁵ és olyan új távlatokat is nyitott a jog világában, mint a szerv és szövettátültetések jogával induló orvosi jog.⁶

Sokat tanultam Vékás Lajos lényegét látó és csakis a lényegre koncentráló felfogásából, amely az ítélő erő magabiztossága révén mindig kellő bátorságot érez és mutat, hogy a lényegest a lényegtelenről szubjektív szempontok alapján elválassza, és az utóbbit a vizsgálatba be sem vonja. Vékás Lajos egyúttal a magánjog egyedülálló modern rendszerezője is. A történelem nagy kegye, hogy a magántulajdonon alapuló magánjogunk valós és hites kodifikációját meg tudta alkotni.⁷ Nemcsak a nagy művek, alkotások és a szubjektívan kiválasztott részek képezhetik a vizsgálat tárgyát, hanem az apró részletek is: minden írás, ábrázolás, jel és objektívizált jelhordozó tartalmazhat olyan jelentést, amely segíthet az adott kor megértésében, a múltban kódolt kulturális üzenetek megfejtésében, ezért nem osztályozhatunk önkényesen, és ezért nem lehet az anyaggyűjtés idejét rövidíteni a tényeket kizáró vagy a vizsgálatból kivonó megoldásokkal.⁸

Nagy hatással volt rám Fürst László monográfiája a magánjog szerkezetéről,⁹ továbbá Harmathy Attila elemzései, amelyek napjaink társadalmi-gazdasági jelenségeivel ütköztette a jog világát, és rámutatott e kettő között lebegő ellentétekre.¹⁰ A felsorolás nem

³ CSEHI Zoltán: Nagy Ferenc (1852–1928) élete és munkássága. In: HAMZA Gábor (szerk.): *Magyar jogtudósok*. III. Budapest, 2006. 117–133.

⁴ MAGYARY Géza: *Magyar polgári perjog*. 3. kiad. Kiegészítette és átdolgozta Nizsalovszky Endre. Budapest, 1939.

⁵ NIZSALOVSKY Endre: *A család jogi rendjének alapjai*. Budapest, 1963.

⁶ NIZSALOVSKY Endre: *Tanulmányok a jogról*. Budapest, 1984.

⁷ VÉKÁS Lajos: *Az új Polgári Törvénykönyv elméleti előkérdései*. Budapest, 2001.; VÉKÁS Lajos (szerk.): *Szakértői javaslat az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez*. Budapest, 2008.; VÉKÁS LAJOS (szerk.): *Az új Polgári Törvénykönyv bizottsági javaslata magyarázatokkal*. Budapest, 2012.

⁸ A művészettörténetben egy rendkívül fontos iskola, az ikonológia vette ezt alapjául.

⁹ FÜRST LÁSZLÓ: *A magánjog szerkezete*. Budapest, 1934.

¹⁰ HARMATHY ATTILA: A polgári jog a századfordulón. *Jogtudományi Közlemények*, 2000/4. 117–125.; Kódex és társadalom. In: TÓTH Károly (szerk.): *Tanulmányok Dr. Bérczi Imre egyetemi tanár születésének 70. Évfordulójára*. Szeged, 2000. 205–209.; *A magyar polgári jogról 1999-ben*. Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián, Budapest, 2000. 1–14.; Jogrendszerünk átalakulása és az Európai Unió joga. In: *Jus Privatum – Jus Commune Europae*. Budapest, 2001. 125–134.; A rendszerváltás utáni időszak polgári jogáról. In: SÁRKÖZY Tamás – VÉKÁS Lajos (szerk.): *Eörsi Gyula emlékkönyv*. Budapest, 2002. 13–37.; A szerződési szabadságról. In: *Liber amicorum, Studia E. Weiss dedicata*, Budapest, 2002. 117–131.; Die Entwicklung des Zivilrechts in Ungarn. In: N. HORN (Hrsg.): *Die Neugestaltung des Privatrechts in Mitteleuropa und Osteuropa*. München, 2002. 115–124.; A magyar polgári jog. In: KULCSÁR Kálmán – BAYER József (szerk.): *Társadalom, politika, jogrend*. (Magyar tudománytár IV.) Budapest, 2003. 549–562.

lenne teljes Sólyom László könyvei nélkül, melyek izgalmas szellemi kalandok a jog kultúrájában,¹¹ valamint Mádl Ferenc inkább pozitivistá tudományfelfogása nélkül.¹² A joggal először Marton Géza műveinek feldolgozása kapcsán találkoztam, amelyre visszatekintve, ideálisnak nevezhetőek egy fiatal érdeklődő számára.¹³ Noha a magyar jogtudomány klassziszait és kiváló műveit lehetetlen lenne itt felsorolni, fontosnak tartok két alapvető munkát kiemelni: Lábady Tamás nagyszerű magánjogi alapozó könyvét és Hamza Gábor új tényeket és a magánjogi történetiségét újra alapozó műveit.¹⁴ Mind a két mű méltó arra, hogy az egyetemi oktatásban példaként idézzük. Számos példát lehetne még említeni a jog gyakorlatának kiválóságaitól és olyan emberi nagyságoktól, mint Vladár Gábor,¹⁵ vagy Beck Salamon.¹⁶ A nagy német,¹⁷ francia és más nemzetek tudósai¹⁸ említésétől és műveik felsorolásától eltekintenek.

Amint látható, példaképek helyett sok-sok egymástól eltérő tudósi mintát és művet neveztem meg, akiknek habitusa és munkássága eltérő tudományos felfogást mutat – egy tökéletes minta nem létezik.

A szerkesztők által feltett kérdések között eredetileg szerepelt egy olyan is, hogy miért nem született egyetlen jogtudományi iskola sem Magyarországon. Egy jogtudományi iskola több értelmet is hordoz. Érthetünk alatta egy történelmi osztályozást, mint például formuláré-jurisprudencia,¹⁹ Definitionsjurisprudenz²⁰ vagy glosszátorok,²¹ vagy kommentátorok,²² a történelmi iskola, vagy pandektisták. Érthetünk alatta továbbá egy szellemi áramlatot, mint például Interessenjurisprudenz, de gondolhatunk egy-egy jogtudósi személyiség tanítványi gyümölcseire, a tanítványokban tovább élő tanításokra is. Követő, tanítvány és utód, nehezen meghatározható kategóriák erősen biblikus konnotációval.

¹¹ SÓLYOM LÁSZLÓ: *A polgári jogi felelősség hanyatlása*. Budapest, 1977.; *Uő: Környezetvédelem és polgári jog*. Budapest, 1980.; *Uő: A személyiségi jogok elmélete*. Budapest, 1983.

¹² MÁDL FERENC: *A deliktualis felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében*. Budapest, 1964.

¹³ CSEHI ZOLTÁN: Marton Géza munkássága (1907–1936). In: CSEHI ZOLTÁN: *Diké kísértése*. Budapest, 2006. 315skk.

¹⁴ HAMZA GÁBOR: *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján*. Budapest, 2002.; *Die Entwicklung des Privatrechts auf römischrechtlicher Grundlage unter besonderer Berücksichtigung der Rechtsentwicklung in Deutschland, Österreich, der Schweiz und Ungarn*. Band I. Budapest, Andrassy Schriftenreihe, 2002.; *Le développement du droit privé européen. Le rôle de la tradition romaniste dans la formation du droit privé moderne*. Budapest, 2005.; *Wege der Entwicklung des Privatrechts in Europa. Römischrechtliche Grundlagen der Privatrechtsentwicklung in den deutschsprachigen Ländern und ihre Ausstrahlung auf Mittel- und Osteuropa*. Passau, 2007.; *Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 828.

¹⁵ VLADÁR GÁBOR: *Visszaemlékezéseim*. Budapest, 1997.

¹⁶ Számos műve közül hihetetlen eredeti: BECK Salamon: *Jellegtartó és jellegvesztő kötetmek*. Budapest, 1938.

¹⁷ CSEHI Zoltán: *Gerhard Kegel (1912–2006) und sein Werk, Akademische Gedächtnisfeier für Professor Dr. Dr. h.c. Gerhard Kegel (26.6.1912–16.2.2006)*. Köln, 2007. 35–63.; *Uő: Gerhard Kegel és a XX. század második felének német nemzetközi magánjoga. Magyar Jog*, 54. (2007. június) 348–361.

¹⁸ JACQUES GHESTIN – GILLES GOUBEAX: *Traité de droit civil. Introduction générale*. Paris, 3. kiad., 1990.

¹⁹ PÓLAY Elemér: *A római jogászok gondolkodásmódja*. Budapest, 1988. 53.

²⁰ PÓLAY i. m. 89skk.

²¹ BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a középkori nyugat- és közép-európában*. Budapest, 1972. 31skk.; Franz WIEACKER: *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*. 1967. 60skk.

²² BÓNIS i. m. 40skk.

A magyar jogtudomány hiteles szellemtörténetét még mindig nem írta meg senki, sőt, a jogtudomány tudománytörténete sincs feldolgozva,²³ egyetemtörténet létezik csak.²⁴ A magyar jogtudomány tudományos önreflexiója teljes egészében hiányzik, szinte teljes egészében ismeretlen fogalom. Természetesen nem olyan ideológiai alapú feldolgozásokra gondolok, mint amit Szabó Imre írt,²⁵ vagy amiként Peschka²⁶ közelített a kérdéshez, aki „denaturalizált természetjog”, „kanti észjog” és hasonló ideológiai-filozófiai megjelölésekkel jellemezte magánjogunk történeti képviselőit, hanem inkább olyasmire, amit Asztalos László kezdett el,²⁷ de Asztalos a rendkívül pontos adatközléseken nem mert túllépni, vagy pont a lényegét nem merete megfogalmazni, a szellemi kapcsolatokat, és a valós tudományos érdemeket.²⁸ Emlékszem, amikor először beszéltem arról, hogy a jogtudomány történetét is fel kellene dolgozni, kollégáim értetlenül tekintettek rám. Ismerve – többek közt – a művészettörténet vonatkozó kutatásait, már azt is nehéz meghatározni, egyáltalán mit értünk magyar jogtudomány alatt, ki és mitől magyar, és hova sorolandó a műve.²⁹ A magyar jogtudomány önállósága és eredetisége, illetve befogadó-jellege, egyesek szerinti történelmi elkésztettség³⁰ vagy modernitása cizelláltabb megközelítést igényel, mint az elmúlt korszak ideológiai megközelítéséből született értékelések. Szabadfalvi József most megjelent összefoglalása a magyar jogbölcséleti gondolkodás történetéről megfelelő példaként szolgálhat a többi jogág számára is.³¹

Tágabb értelemben, az eszmetörténet szféráiban, a jogtudományi iskola hiányát be lehet tudni történeti okoknak, Klaniczay Tibor elméletét idézve.³² Magyarországnak évszázadokon át nem volt saját egyeteme, a középkori alapítások elvetéltek, körülbelül tízezer diák külföldi egyetemeken tanult.³³ A magyar középkori műveltségnek nem voltak egyetemi szintű tudományos központjai, egyetem nélküli országban az értelmiség is kettévált: a külföldön tanult „akadémikus” műveltség mellett egy honi „deák műveltség” alakult ki olyan nagy hírű iskolákban, mint a sárospataki, debreceni vagy kolozsvári kolégiumok, és bár ezek nagyon magas szintű gyakorlati igényeknek megfelelő képesítést

²³ VILÁGHY Miklós: A magyar civiljogtudomány 25 éve. *Jogtudományi Közlöny* XXV. (1970) 257–267.

²⁴ ECKHART Ferenc: *A jog-és államtudományi kar története. 1667–1935*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1936. 728.

²⁵ SZABÓ Imre: *A burzsoá állam és jogbölcsélet Magyarországon*. Budapest, 1955. 533.

²⁶ PESCHKA Vilmos: A magyar magánjogtudomány jogbölcséleti alapjai. *Állam és Jogtudományi Intézet Értésítője* II. (1959/6) 1–2.; Uő: *Jog és jogfilozófia*. Budapest, 1980. 373skk.

²⁷ ASZTALOS László: *A magyar burzsoá magánjogtudomány fejlődése a kiegyezéstől az I. világháborúig*. Acta Fac. Pol.-iur. Univ. Sc. Bud. de R. Eötvös Nom. Tom. X. Budapest, 1968.; Uő: A magyar burzsoá magánjog rövid története. In: *Polgári jogi tanulmányok*. Budapest, ELTE, 1970.; Uő: A civilizizika oktatásának és tudományának fejlődése a budapesti egyetemen 1945-1970. In: *Polgári Jogi Tanulmányok* 2. Budapest, 1973.

²⁸ Lásd ehhez FÖLDI András: Adalékok a történeti jogi iskola a magyar jogi romanisztikára gyakorolt hatásának kérdéséhez. In: SAJÓ András (szerk.): *Befogadás és eredetiség a jogban és a jogtudományban*. Budapest, 2004. 14skk.

²⁹ Alapvető a magyar kérdéshez FÜLEP Lajos: *Európai művészet és magyar művészet* (1922), számos kiadásban, pld. Budapest, 1971. vagy Kolozsvár, 2001.

³⁰ SAJÓ András: Bevezető feltevések a magyar jogi és jogtudományi recepció és kreativitás természetéről. In: SAJÓ i. m. 12skk.

³¹ SZABADFALVI József: *A magyar jogbölcséleti gondolkodás kezdetei*. Budapest, 2011.

³² KLANICZAY Tibor: Értelmiség egyetem nélküli országban. In: KLANICZAY Tibor: *Pallas magyar ivadéka*. Budapest, 1985. 77skk.

³³ SZÖGI László: A magyar felsőoktatás európaisága régen és most. *Magyar Napló*, 1997. 34.

adtak, tudományos központtá soha nem nőttek. Ez az a történelmi hátrány, amely napjainkig is hat. A külső és belső viaskodások következtében évszázadok óta hiányzik az egyetemek szabad szelleme, holott az egyetemek a szellemi szabadság szülőhelyeiként nyerték el legitimitásukat a 13. századtól³⁴ és próbálnak azóta is ebben a szellemben működni. Egyetem nélkül pedig nem létezik a tudományosság, nem lehet iskolát nevelni, de ott sem, ahol a tanárt sem anyagilag, sem egyébként nem tiszteli sem az állam, sem a társadalom. Nem lehet iskolát nevelni ott, ahol ideológiai okok miatt idomulni kell az elvárásokhoz. Miért nem beszélünk Nizsalovszky-iskoláról, hiszen Mádl Ferenc, Weiss Emília méltán képviseli tanárát, vagy Szászy-iskoláról (gondolok az ő neves tanítványaira, mint Boytha György vagy Bánrévy Gábor)? Majd ha lesz az országban kritikus egyetemi élet, ha a kiválasztás nem céhszerű lesz, talán jön majd egy tudós személyiség, aki új gondolatíságot visz tudományunkba, amely tanítványok hadát is magával ragadja. Úgy tűnik, ez még várat magára a konszolidáció éveit után is.

2. Az Alaptörvény jelentőségéről

Az alkotmányosság olyan érték, melynek megvalósításáért minden nap meg kell küzdenünk, és minden nap tennünk kell valamit. Ha ezt tudatosítjuk, akkor talán új korszak veszi kezdetét, de csak abban az esetben, ha ezt az elvet mindannyian a tudatunk és tudatalattink részévé tesszük.³⁵ Egyetemi éveim alatt az 1949-es alkotmányt és annak későbbi módosításait tanultuk úgy, hogy tudtuk, valójában ezt senki nem veszi komolyan, mert egy jelentős része az ideológia kicsapongása volt, amit már a tanárok egy nagyobb része sem vett komolyan. Komolytalan és látszat-normákra nem lehet egy ország alkotmányosságát építeni. Nem is szerettem a 1949-es alkotmányt, még akkor sem, ha a Sólyom-féle Alkotmánybíróság annak valós tartalmát meghatározta, hiszen Sólyom László pont azt alkotta meg, ami nem volt benne az Alkotmányban, de ez a lelkiismereti-elhivatottsági eszme nem pótolhatta az alkotmányozás valós legitimálását. Jogos és egyúttal önkritikus is volt saját megfogalmazása a láthatatlan alkotmányról, amit csak kevesen voltak képesek látni. Ettől is hihető, varázsát is ez a szellem adja, de ettől maga a szöveg, a norma még egy kulissza-alkotmány volt, nem az embereknek és nem a betartás céljával készült. Örülök, hogy végre megszabadultunk ettől a hazug és álnok közjogi alaptól még akkor is, ha a normák jelentős része csak átültetésre került az Alaptörvénybe. Abban is van valami váteszi fordulat, hogy az Alkotmányt az utólag, 1989-ben hozzátoldott preambulumban megfogalmazott átmenetiség terhe nyomta már rögtön a bevezető sorokban – ez a *vocatio Dei* bekövetkezett³⁶ és ez az átmenetiség szimbolikusan is lezárult az Alaptörvény elfogadásával. Az Alapörvény ebben az értelemben más, már a stílusa is eltér elődje megjelenésétől; posztmodern kiáltvány-óda arról, ami a jó társadalom megvalósításához, a szolgáló állam kiépítéséhez és a mindennapi szabadság megvalósításához szükséges.³⁷

³⁴ Jacques LE GOFF: *Az értelmiség a középkorban*. Budapest, 2000. 91skk.

³⁵ Hasonlóan Trócsányi László professzor felfogásához, lásd TRÓCSÁNYI László: Bevezető. In Uő (főszerk.): *A mi Alkotmányunk*. Budapest, 2006. 31skk.

³⁶ SÜLYÖK Márton – TRÓCSÁNYI László: Preambulum. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja*. Budapest, 2. kiad. 2009.

³⁷ SCHANDA Balázs: A new Constitution for Hungary. *Iustum Aequum Salutare*, VI. 2011/2. 153skk.

Az Alaptörvény mindenképpen korszakváltást jelent a magyar magánjogot illetően is. Egyrésztől formálisan is deklarálja az Alaptörvény elsőbbségét a többi jogszabállyal kapcsolatban, amely norma-hierarchiát jogunk tételes szabálya nem fogalmazott meg. Az Alaptörvény R cikke az Alaptörvényt minden más jogszabály elé helyezi, most már formálisan is. Korábbi alkotmányunkban jogi okoskodással lehetett csak levezetni az alkotmányjog elsőbbségét például a magánjogi normákkal szemben. Ez a formálisan is „alkotmányjogiasított” normahierarchia viszont számos kérdést vet fel a magánjog részéről is, annak határait illetően.

Az Alaptörvény bevezette a német típusú alkotmányjogi panaszt, egy *sui generis* közjogi alanyi jogként gyakorolható jogot arra vonatkozóan, hogy ha a magánjogi ügyben a bírói döntéshozatalban az alapjogok sérülnek, akkor a bírói döntéssel szemben az Alkotmánybírósághoz lessen fordulni.³⁸ Ezzel az új intézménnyel megnyíló új jogi világ mélységét és magasságát még csak felbecsülni sem tudjuk, de a német tapasztalatok óvatosságra intenek.³⁹ Az állami bíróságok jogerős határozataival szemben előterjeszhető alkotmányjogi panasz a döntést, az eljárást, sőt magát az alkalmazott norma alkotmányosságát bírálhatja felül.

Az Alaptörvény nem csak a norma alkotmányosságának felülvizsgálatát teszi lehetővé, hanem a bíróságok egyedi döntései „Alaptörvénnyel” való összhangjának felülvizsgálatát is. Ez érvényes a magánjogi ügyekben meghozott bírói döntésekre is, ami azt jelenti, hogy a magánjog gyakorlata és a magánjog eddigi működése alapján változott meg. A magánjog alapján eldöntött ügy egy új korszakba lépett át, döntései az Alaptörvény értékei alapján felülbíráhatóak. Ez eddig nem volt így. A korábbi alkotmányjogi panasz gyakorlata a bíróság által alkalmazott jogi normák alkotmányos felülvizsgálata kapcsán adott lehetőséget a bírói eljárás felülvizsgálatára, az új *regime*-ben viszont nem csak az alkalmazott norma, hanem maga a bírói döntés és az eljárás is felülvizsgálható az Alaptörvény által. Sokan ellene voltunk ennek az alapjogi újításnak, de ez joggá, az Alaptörvény által az új alkotmányosság alapjává vált, mely új jogi-konstrukciónak a magánjogra gyakorolt hatásait értékelnünk kell majd.

Bíróságaink jelenleg kritikát és ellenkezést nem tűrő hatalmi ágként működnek, a bíró az egyetlen, akit nem lehet felelősségre vonni az érintettek által, ha hibásan végzi a munkáját. Ennek a bírói felfogásnak meg kell változnia, hiszen téveszmén alapul és téves magatartásformákat követ. Az alapjogi védelem talán megfelelő eszköz lesz ezen habitus átformálására, azzal, hogy alkotmányos értékeket lehet érvényre juttatni egyedi ügyekben is, az alapjogi védelem a joggyakorlat szerves részévé válhat, minek következtében az a jogtudat szerves elemévé alakulhat, és így hozzájárulhat egy újonnan formálható egységes értékszemlélet kialakulásához. Mindezen idealista elvárások mellett nem szabad megfeledkezni a nagy veszélyről, az élet teljes „eljogiasodásáról”, sőt, a magánjog teljes „közjogiasodásáról”. Miért jó az, ha a bérleti jogviszonyra nem a magánjogot, hanem az alapjogokat használjuk? Azért, mert a két jogi gondolkodás eszközrendszere még csak nem is hasonlítható egymáshoz, és az egyik kevésbé megfelelő a jogvita

³⁸ Magyarország Alaptörvényének 24. cikk (2) bekezdésének d) pontja és (3) bekezdésének b) pontja, valamint az Abtv. 27. §, 29. §, és 43. § alapján.

³⁹ CSEHI Zoltán: Kérdések és felvetések a német típusú alkotmányjogi panasz magyarországi bevezetése kapcsán. *Alkotmánybírósági Szemle*, 2011/1.100–109.

eldöntésére. Bölcs német tudósok már fél évszázada óvtak attól (Dürig⁴⁰), hogy az egész emberi és társadalmi életet elközjogiasítsuk. Remélhetően nem ez lesz az alkotmányjogi panasz magyar válasza. Ennek az új jogi eszmének a központjában az emberi méltóság (*Menschenwürde*) szekularizált, kiüresített ikonná átalakult eszméje lüktet,⁴¹ amely feledni látszik az ember szellemi, transzcendens meghatározottságát,⁴² és amely az individuumot védi mindentől, leginkább a másik individuumtól. A jogrend ezt az individuumot védi és óvja,⁴³ nem a társas embert, hanem az önálló, materiális szabadságokkal felruházott egyént, akinek a szabadságát a másik individuum szabadsága veszélyezteti leginkább. A jogrend az individuum részére garantálja a vallási-világnézeti-szellemi pluralizmust, vagy legalábbis ez az alapjogi védelem elvárása a jogrendtől. Ez már önmagában konfliktusban áll országunk kulturális-történelmi hagyományaival és gyökereivel. Az emberi méltóság aprópénzzé vált a német alkotmánybírószági gyakorlatban. Ott, ahol már a hatodik döntést kell hozni a transz-szexuálisokat érintő problémákról,⁴⁴ az alkotmánybírószági gyakorlat lényegében felőrölte az ikonját.⁴⁵

Tapasztalataim szerint az alapjogi gondolkodás nem más, mint a társadalmi normák, az etika „eljogiasodása”, annak közjogi bekebelezése, és kísérlet arra, hogy jogot formáljanak belőle. Etikai elvek és nem jogi magatartási elvárások azok, amelyek jogi megfogalmazásban jelentkeznek, feledve a szabály valós származását és egykori múltját. A magatartási minta joggá alakulásának göcsörtös és kínzó nehézségét Thomas Mann Mózesre bemutatja, de lényegében ugyanezt hangsúlyozza Gaudemet is a diákoknak szóló, a jog keletkezését és lényegét bemutató munkájában: a jog születése idején, évezredekkel előtt, az ókori Mezopotámiában nem volt más, mint Isten szava, az igazság és igazságosság megteremtője, mely az uralkodói akaratton keresztül valósult meg.⁴⁶ Innen ered az évezredek hagyománya a jognak. A jog kultikus szobrává vált, gránitba faragott, Hammurapi⁴⁷ örökkévalóságnak szóló üzenete, jóllehet napjainkban múzeumba költözött, de a jog keletkezésének olyan hites tanúja és örök szimbóluma, amely napjaink jogának megértéséhez elengedhetetlen.

Egy olyan általános és totális érvényesülésre törekvő szabályozási rendszernek, mint a holisztikus alapjogi gondolkodás, amely a mindenhatóság szerénytelen igényével lép fel az élet minden területén felmerülő kérdéseket illetően, generációkon keresztül kell hatékonyan és tartósan a társadalmi együttélés kohézióját megvalósítania. De ez még csak a csábító jövő. Addig a magánjogász nem tehet mást, mint megértő-

⁴⁰ Günter DÜRIG: Grundrechte und Zivilrechtssprechung (1957). In: Günter DÜRIG *Gesammelte Schriften 1952–1983*. Berlin, 1984. 240.

⁴¹ Josef ISENSEE: Menschenwürde: *Die säkulare Gesellschaft auf der Suche nach dem Absoluten. Anstalt des öffentlichen Rechts* 131. 2006. 173skk.

⁴² ERDŐ Péter: Kultúránk világnézeti alapjai és az emberi jogok problémája. *Vigilia*, 2010/3. 169.

⁴³ Ernst-Wolfgang BÖCKENFÖRDE: Az ember a mai jogrend tükrében. In: Krzysztof MICHALSKI (szerk.): *A modern tudományok emberképe*. Budapest, 1988. 119.

⁴⁴ I BvR 3295/07, 2011. jan. 11.; előzmények: I BvL 38, 40, 43/92 – 1993.1.26.; I BvL 3/03 – 2005.12.6.; I BvL 12/04 – 2006.7.18.; I BvL 10/05 – 2008.5.27.

⁴⁵ Az emberi jogok nem igényelnek különösebb legitimitációt, öngazolással élnek pusztán, ld. CSEHI Zoltán: Állam és vallási jogok kapcsolatáról. In: KIRÁLY Miklós – RÁCZ Lajos (szerk.): *Állam – egyház és az egyetemalapító Pázmány*. Budapest, 2010. 78., 55–81.

⁴⁶ Jean GAUDEMET: *Les naissances du droit*. Paris, 4. kiad. 2006. 5.

⁴⁷ Lásd HARMATTA János (szerk.): *Ókori keleti történeti chrestomathia*. Budapest, 2003. 134 skk.

en viszonyul korszellemünk ezen áramlatához, és az emberi jogokat akként kezeli saját területén, amik azok valójában, „morális jogokként”, melyek nem csak az állammal szemben védenek bennünket, hanem értéktöltő közegeként horizontális hatályban is érvényesülni tudnak, ide értve a magánszemélyek közti magánjogi viszonyokat is.⁴⁸

3. Jogászat és jogtudomány kérdéséhez

A weberi parafrázisra épülő kérdés, hogy vajon a jog hivatás, vagy tudomány, a válasz alapvetően nem változott. A jogászat mint szakma a társadalmi együttélés koordinációja európai mintájának lett elengedhetetlen eleme, a professzionista jogász egyben az állami berendezkedés, a „társadalmi rendet” kreáló jog konzerválója, az erre fogékony emberi habitusok részére karrieres lehetséges útját kínálva, elengedhetetlen közvetítője az üzleti életnek és az állam működésének, a harmadik szektornak, egyháznak és világi életnek. Lényegében kikerülhetetlen jelenlegi társadalmunkban.

Tudományos vizsgálat tárgya az anyag – és akkor természettudományról beszélünk –, vagy az ember lehet.⁴⁹ Ez utóbbi vizsgálatok tudományossága kérdéses – és ez a nehezebb –, hogy a történelem, filológia, pszichológia és többi humántudomány mellé miként illesszük a jogtudományt, amely az emberi szellem egyik nagy talányával, a joggal, a helyes magatartást kijelölő absztrakt mércével foglalkozik, azt elemzi, rendszerezi és egyéb módon értékeli, alapvetően analitikus módszerek segítségével. A jogtudomány tudományosságáról nem kívánunk részletesebben szólni, az erre vonatkozó művek sem tudnak sok újat mondani.⁵⁰ A jogtudomány országunkban inkább szociológiai jelenség, „szolgáló leánya” magasabb hatalmakkal, értékteremtő jellege csak kivételesen és ritkán jelenik meg. Olyan alapvető kérdésekkel, mint „idő” és „tér” viszonyai a mai napig lényegében nem foglalkozik, önmagát megújító ereje csekély, saját, önálló (azaz társadalmi és gazdasági folyamatoktól független) „paradigmaváltásokat” képtelen produkálni, azaz a saját empirikus vizsgálatából eredően nem tud megújulni, viszont az adott kor hű tolmácsa, kifejezője, viszonylag neutrális, hiszen nem hat más szellemi rétegekre. A jogtudomány eddigi története is azt mutatja, hogy a szellemtudományokban – alapvetően mint felvevő, magába szívó és más szellemi áramlatokból táplálkozó – kulturális jelenség, a tudomány közegének egy részét képezi, de semmi esetre sem tekinthető vezető szellemtudománynak, mint például a 12. században. A magyar jogászi képzést követően német egyetemen éltem át azt, hogy a jog egyben tudomány is. Ez a kulturális sokk Larenz, Canaris,⁵¹ Jayme⁵² és sok más jogtudós írásainak tudható be. Az ellentmondásos

⁴⁸ Juan María BILBAO UBILLOS: Die Einwirkung der Grundrechte auf das spanische Privatrecht. In: Jörg NEUER (szerk.): *Grundrechte und Privatrecht aus rechtsvergleichender Sicht*. Tübingen, 2007. 134.

⁴⁹ René THOM: A humán tudományok tudományosságáról. In: MICHALSKI i. m. 57.

⁵⁰ SAJÓ András: *Kritikai értekezés a jogtudományról*. Budapest, 1983.

⁵¹ Claus-Wilhelm CANARIS: *Systemdenken und Systembegriff in der Jurisprudenz*. Berlin, 2. kiad. 1983.; Uő: *Die Feststellung von Lücken im Gesetz*. Berlin, 2. kiad. 1983.

⁵² Erik JAYME: *Identité culturelle et intégration: le droit international privé postmoderne*. 251 Recueil des Cours (1995); *Kunstwerk und Nation: Zuordnungsprobleme im internationalen Kulturgüterschutz*, 1991.; *Nationales Kunstwerk und Internationales Privatrecht. Gesammelte Schriften Band 1*. Heidelberg, 1999.; 58 skk.; *Internationales Privatrecht und Völkerrecht*, 2003.; *Die kulturelle Dimension des Rechts – ihre Bedeutung für das Internationale Privatrecht und die Rechtsvergleichung*, 67 *RabelsZ* (2003), 211skk.

életpályát⁵³ befutó Larenz *Methodenlehre*⁵⁴ könyvének olvasása óta számomra ez nem kérdés.⁵⁵ De nem csak a német tudományosságban él a jog, hanem a francia, olasz és a többi nemzet tudományos felfogásában is méltó helyet vívott ki magának. Ez a tudomány számos országban több, mint pusztá szociológiai közösség, nálunk az európai kapcsolódási közegben keresi leginkább legitimitását, illetve megkerülhetetlen kultúra-képző szerepe folytán törekszik a tudományos rangra. A jog művelőinek a babitsi „Szellem” Írástudójának kellene lenniük, de ez csak vágy és minta. „Az Írástudó a Szellem embere; a Szellem pedig tudvalevőleg az, ami az egyes helyett az általánosra néz; s ennél fogva mintegy felülemelkedik a tények és esetlegességek hálóján; a Szellem összekötő és törvényalkotó princípium; a Szellem embere *tüllát* ösztönein; talán nem képes legyőzni őket, de képes kritizálni: azaz képes normákat alkotni, melyek függetlenek maguktól az ösztönöktől.”⁵⁶

A jog és annak művelése önmagában nem tudomány, hanem szakma és hivatás. Szép és kihívó szakma, nem pusztán azért, mert emberi magatartásokat bírál és értékkel, sokszor az egyszerűség és véglegesség átkával, életről, halálról, hatalomról, hírnévről, gazdagságról és szegénységről kell döntést hoznia, hanem mert elsősorban emberi kvalitásokat követel meg. Ezen túlmenően mint minden szakma, folyamatos képzést, folyamatos tájékozottságot igényel, elméleti alapozás mellett gyakorlati tapasztalat nélkül értelmezhetetlen, és hiteltelen. A jog mint szakma és hivatás más szellemi foglalkozások ideális előkészítője, gondoljunk Goethe vagy az építész és teoretikus Alberti életútjára.

A jogászi réteg társadalmi eredete koronként eltérő képet mutat,⁵⁷ egy kedves anekdotát szeretnék csak idézni Boccaccio Dekameronjából: a firenzei Forese da Rabatta és Giotto Mugallóból zuhogó esőben lovagolt Firenze felé. Bocaccio Rabatta-t a „törvénytudomány kincsesházájának” nevezte, az úton haladókat viszont sártól, víztől „merő csúfság és éktelenség”-nek írta le. A krónikás szerint Rabatta azt vetette Giotto szemére, hogy külseje alapján nem gondolnák a világ legnagyobb festőjének. Giotto frappáns válasza szerint Rabatta uramból sem nézné ki senki, hogy az ábcéct ismeri. A külvilág által besározódott ember – légyen az híres festő vagy jogtudós – valós, belső értékei nem könnyen ismerhetők meg, de mégiscsak ezek teszik azzá, aki.

4. Világnézet és jogászokodás

Az előbbi fejezetben szóltunk arról, hogy míg a tudomány az objektívnek vélt anyagot próbálja megfejteni, az ember és az emberi jelenségek vizsgálatának tudományosságára már nehezebben igazolható, de nem ejtettünk szót az értékekről. Az értékek világgával a vallás foglalkozik, ezt még a természet tudósai is elfogadják.⁵⁸ Nem hiszek

⁵³ Bernd RÜTHER: *Die unbegrenzte Auslegung. Zum Wandel der Privatrechtsordnung im Nationalsozialismus*. Heidelberg, 3. kiad. 1988.

⁵⁴ Karl LARENZ: *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*. Berlin–Heidelberg–New York, 6. kiad. 1991.

⁵⁵ Ne feledkezzünk meg a F. BYDLINSKI: *Juristische Methodenlehre*. Wien–New York, 2. kiad. 1991.; Uő: *System und Prinzipien des Privatrechts*. Wien–New York, 1996.

⁵⁶ BABITS Mihály: Az írástudók árulása. (1928) In: BABITS Mihály: *Esszék, tanulmányok*. II. kötet. Budapest, 1978. 212.

⁵⁷ Wolfgang KUNKEL: *Die römischen Juristen. Herkunft und soziale Stellung*. Köln, etc., [1967] 2001.

⁵⁸ Werner HEISENBERG: *A rész és az egész*. Budapest, 1983. 113skk.

abban, hogy az ember munkáját végezni tudná úgy, hogy világnézetét kikapcsolná, ezért a kérdés – amely nyilvánvalóan a kérdés felszíne csupán – kicsit gyermeketeg. A jogász érvelésében és gondolkodásában benne van, azon keresztül artikulálódik világnézete, és csak az eset sajátosságai hozzák magukkal, hogy az eldöntendő kérdés nem is jogász, hanem valójában világnézeti kérdés. A jogász is az adott kor, hely és idő (történelmi idő) szereplője, a kor benne is artikulálódik, szocializálójá az adott korban szokásos eszméiségben megy végbe, ettől nem lehet személyét elválasztani.

Wieacker szerint a jogi gondolkodás mindig az adott kor szociális felfogásához kapcsolódik, valójában abban fogan. A jogászok sem kivételek ez alól, ez a társadalmi elvárásokat megfogalmazó rent a hellenisztikus korban az „enkyklios paideia”, a középkori jogászok számára a „studium generale”, az ancient régime korában a humanista iskola keretében került átadásra. A jogászképzés a szociális felfogással együtt alakította a jogász világnézetét, a római jog korában az „ars dialectica” és a „rhetorika”, a középkorban a „forum internum” morálfilozófiája, az újkorban pedig a természetjog. Ez a szociális háttér adja a jogrendszer társadalmi bázisát és elfogadását.⁵⁹

Minden egyes jogász szakmát művelő egyén esetében előfordulhat, hogy világnézeti kérdésként értelmezi a feladatát. Lehet-e személyiségi joga a pedofilnak vagy a rablógyilkosnak? Közokiratba foglalható-e egy jóerkölcsbe ütköző szerződéses kötelezettség? Közreműködjek-e egy olyan apaságot elismerő nyilatkozat megtételében, amiről tudom, hogy nem igaz? A legkisebb súlyú kérdésből is lehet világnézeti kérdés, ezt Sánta Ferenc zseniális műve, „Az ötödik pecsét” hatásosan jelenítette meg. Így volt az például az Alkotmánybíróság abortuszról,⁶⁰ vagy halálbüntetésről szóló döntéseiben, így van minden olyan véleményben és döntésben, amit jogászként megfogalmazunk. A jog nem dönthet nem jogi kérdésekben, ami meg nem jogi, és nem egyszerű pragmatizmus, marad világnézeti kérdésnek. A 20. század újra felfedezte az emberben a pusztá nemiséget, felszabadította a test „hatalmát és szépségét” (Babits), a különböző egyéni és kollektív tudatalatti szféráit, és az ember működésének fizikai-kémiai magyarázatának eddigi legteljesebb kísérletét adta a modern orvostudomány részéről. Mindezek mellett az emberi problémák nem egyszerűsödtek, és ezek az emberi tényezők édes-savanyú-keserű elegye teszi szakmánkat nehézé és kíván emberi bölcsességet a szakmai barbárság helyett.

Talán ez a nagy ereje az igazán bölcs jogászoknak: képesek azt belátni és elfogadni, hogy vannak kérdések, amelyeket nem a jognak kell eldönteni. Ezért tartom nagyon fontosnak a Lautsi-ítéletet:⁶¹ a feszület az olasz állami iskolák tantermeiben nem jogi kérdés, hanem az európai és olasz kultúra szerves része. A strassburgi bíróság lényegében azt mondta ki, hogy ez a kérdés nem jogi, emberi jogi kérdés, ez nem olyan természetű,

⁵⁹ Franz WIEACKER: Formalismus und Naturalismus in der neueren Rechtswissenschaft. In: *Ausgewählte Schriften*. Frankfurt am Main, 1983. II. 139–151., 142.

⁶⁰ LÁBADY Tamás: Két alkotmánybíróági határozat az alkotmányos rendszerváltás „hőskorából”. In: CSEHI Zoltán – SCHANDA Balázs – SONNEVEND Pál (szerk.): *Viva Vox Iuris Civilis. Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 499skk.

⁶¹ Lásd SCHANDA Balázs – KOLTAY András: A Lautsi-ügy a feszületről az állami iskola osztálytermében. *Jog-esetek Magyarazata*, 2011/4. 77skk.; KOLTAY András: Európa és a feszület jele. In: TATTAY Levente – POGÁCSÁS Anett – MOLNÁR Sarolta (szerk.): *Pro Vita et Scientia. Ünnepi kötet Jobbágyi Gábor 65. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 127–153.

amit az emberi jogok alapján kellene eldönteni. Ebben a bölcs döntésben a bírói hatalom mértékletessége és az önkontroll bölcsessége fejeződött ki, és a bíróságnak sokkal nagyobb legitimitációt adott, mint sok-sok ítélet, ahol emberi jogi kérdésekről érdemi döntéseket hozott.

Nemcsak a jogalkotónak kell törekedni az igazságosságra, hanem minden jogalkalmazónak is. Az igazságosság sem önmagában cél, hanem a társadalmi együttélés olyan közös eszméje, amely ha sérül, akkor az együttélésünk keretei szenvednek csorbát.

5. Válság és jog

Én mióta felnőttem, csak válságban éltem. A 70-es évektől kezdve másról sincs szó, mint különféle válságokról. Ezért nem nagyon tudok ezzel a folyamatos válsággal mit kezdeni. Szerintem az fontosabb, hogy Európában több mint hatvan éve nem volt háború, és remélhetőleg nem is lesz. Az anyagi javak felhalmozásában jelentkező válság szerintem álprobléma, a fehér ember kultúrájának egyik szégyene, hogy nem tud „kitörni” az anyagi javak uralkodása fölötti vágy béklyójából. Valós válság napjainkban inkább ott van, hogy a magyar népet és nemzetet külső erők azzal szembesítik, hogy nem a maga ura, hanem igenis igazodnia kell külső látható és láthatatlan erők akaratának, és ha nem ezt teszi, akkor gazdasági, jogi és egyéb méltánytalan eszközökkel is fellépnek vele szemben. Ez egy nagy kiábrándulás számomra, aki valahol naívan, de kicsit hittem ebben a közös európai életben, ennek átláthatóságában, hittem mindazoknak, hogy tisztességesek vagy legalábbis kellően elfogulatlanok lesznek velünk szemben, akik most azt próbálják – többek közt – országgal-világgal elhitetni, hogy az 1986-ban készült szocialista-kommunista sajtótörvényt⁶² felváltó jogi szabályozás egyenesen a sátán műve, és rosszabb mint a korábbi.⁶³

A jogtudomány válságát sem látom. Egy nagy generáció életműve lassan lezárul, amely nagy generáció szerencsétlen módon beleszületett a szocialista-kommunista gazdasági-társadalmi és ideológiai valóságba, és mégis tudtak kiemelkedő műveket alkotni. Nekik nagyon meg kellett gondolniuk mit írnak le, és akik közül számosan mégis helytálltak ebben az embert próbára tevő folyamatos, mellé- és mást beszélő hazugságosdinak, ami naponta folyt. Ezt a nagy generációt némi úr után számos ígéretes tehetség és szorgalmas fiatal követi. Ezek a fiatalok sokat tanultak nagy elődeiktől, és még többen vannak már szerencsére, akik a jogot és tudományát külföldön is tanulhatták. Egyre többen doktorálnak külföldön, és remélhetőleg haza jönnek. Én örülök ennek a PhD-rendszernek is, az utóbbi 10-15 évben nagyon szép dolgozatok születtek, ígéretes fiatalok mutatták meg, hogy képesek eleget tenni ennek a kihívásnak, és nem kell szégyenkezniük más államok teljesítménye mellett, ezek a dolgozatok a jogi szemléleteinket árnyalták, gazdagították. Az akadémikusok olymoszi magassága és a napi joggyakorlat magas szintű művelői közti teret ezek a doktori dolgozatok értékes eredményekkel és szellemi teljesítményekkel hidalják át, töltik ki eddig nem létező új értékekkel.

⁶² 1986. évi II. törvény, feldolgozására ld. SZÉKELY László: *Magyar sajtójog*. Budapest, 1997.

⁶³ KOLTAY András – LAPSÁNSZKY András: Az új magyar médiaszabályozás alkotmányossági kérdései. *Iustum, Aequum, Salutare* VII. 2011/2. 31–141.

Az 1990 után megújult magyar tudományosság, amely a fiatalok tudományos nevelésére koncentrált, szerintem lassan meghozza értékes gyümölcseit, hiszen a már eddig megszületett dolgozatok is sokkal nagyobb merítési lehetőséget adnak a tudománynak, mint korábban. Sajnos, a tudomány feudális várai és láthatatlan céhes szövedéke fennmaradt, még mindig nem átláthatók a folyamatok, a kiválasztások, az állások pályáztatása is javítandó. De számos szép munkával bővült az ismereteink köre, köszönhetjük az új PhD-generációnak, ide sorolhatjuk – a teljesség igénye nélkül – Benke József,⁶⁴ Navratyil Zoltán szép dolgozatait,⁶⁵ vagy olyan nagyszerű munkákat mint, Deli Gergelyé,⁶⁶ és egyre több a vállalkozó kedvű és sikeres hölgy, Raffai Katalin, Brehószki Márta,⁶⁷ Szabó Sarolta,⁶⁸ Szeibert Orsolya,⁶⁹ Gárdos-Orosz Fruzsina⁷⁰ és még hosszan lehetne sorolni a szerzőket és műveket. Ezt a megújítási folyamatot kell tovább vinnünk, szerves megújulást és friss látásmódot garantáló fiatalok becsatlakozását a jog mélyebb művelésébe, és ezt kell tökéletesíteni, hogy az intézményi rendszerben is hasonló áttörés menjen végbe, mint a nívós dolgozatok sorát lehetővé tevő változás; így tud megvalósulni az egyetem valós küldetése: a tudás integrációjának keresésével a hit és értelem dialógusából születő igazság szolgálata.⁷¹

JOBBÁGYI GÁBOR
egyetemi tanár (PPKE JÁK)

1. Példaképeim sajnos soha nem voltak, ennek több oka volt; „Rossz korban éltem (élek) és – e földön”, ahol a lehetséges példaképeket általában korán megölték. (Pl. Tóth Ilona.) Kortársaink közül a nem jogászok között lehet példaképeket találni (pl. Mindszenty József, a XX. századi magyar szentek).

További ok, hogy legifjabb koromban egyszerre szerettem volna olimpiai bajnok és Nobel-díjas lenni – de ilyen személy nem fordult elő a történelemben.

Arra is elég korán rá kellett jönnöm, hogy hazánkban a XX. században a túléléshez mindenkinek kisebb-nagyobb kompromisszumokat, megalkuvásokat kellett tennie – ez

⁶⁴ BENKE József: *A reményvétel*. Doktori értekezés. [kézirat, témavezető: Kecskés László professzor] Pécs, 2011.

⁶⁵ NAVRATYIL Zoltán: *A varázsló eltöri pálcáját? A jogi szabályozás vonulata az asszisztált humán reprodukciótól a reprodukzív klónozásig*. Budapest, Gondolat, 2012.

⁶⁶ DELI Gergely: *A generális klauzulák dogmatikai, történeti és összehasonlító elemzése, különös tekintettel a jó erkölcsbe ütköző szerződések tilalmára*. Doktori értekezés. [kézirat] Budapest, 2009.

⁶⁷ BREHÓSZKI Márta: *Mennyire korlátozt a jogi személy gazdasági társaságok tagjainak felelőssége? A felelősség-áttörés hazánkban és a „lepelátszúrás” doktrínája az Amerikai Egyesült Államokban*, Doktori értekezés. [kézirat] Budapest, 2009.

⁶⁸ SZABÓ Sarolta: *A Bécsi Vételi Egyezmény, mint nemzetközi lingua franca – az egységes értelmezés és alkalmazás újabb irányai és eredményei* Doktori értekezés. [kézirat] Budapest, 2009.

⁶⁹ SZEIBERT Orsolya: *Az élettársak és vagyoni viszonyaik*. Budapest, 2010.

⁷⁰ GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: *Alkotmányos polgári jog*. Budapest–Pécs, 2011.

⁷¹ II. JÁNOS PÁL: *Ex corde Ecclesiae*. 1990. 16–17. pontok.

nekem nem fért össze legifjabb kori dacos nézeteimmel – amelyek azóta természetesen szelídültek. Így a kortárs jogászok közül inkább nagy tisztelettel és szeretettel gondolok többekre. Ennek több oka lehet: vagy sokat tanultam tőlük emberileg és tudásban, vagy segítettek pályámon. Ide tartozik Mádl Ferenc, Kratochwill Ferenc, Zlinszky János. Talán többen nem értenek vele egyet, de ide sorolom Eörsi Gyulát, Novotny Zoltánt is, sőt Brósz Róbertet is – annak ellenére, hogy nagyon szeretett volna megbuktatni, csak nem sikerült, mert megtanultam a római jogot –, mert megszeretette és érthetővé tette a jogot, s emellett még jól is teniszezett.

2. Nagyon elítélnék majd a közjogászok erősen vitatható véleményemért; szerintem az emberiség történetében soha nem volt és nem is lehet „alkotmányosság”. Vitathatatlan, hogy a történelem folyamán szebbnél – szebb és tökéletesebnél – tökéletesebb „Alkotmányok” születtek, ezek azonban a politika és jogalkotás számára igen hamar és nagymértékben kényelmetlenek lettek, ezért igyekeztek és igyekeznek a legkülönbözőbb furfangokkal túllépni rajta. Ezért születtek meg az Alkotmánybíróságok, rájuk azonban – ha van tényleges jogkörük – olyan hatalmas munkateher zúdul, ami önmagában bizonyítja az „alkotmányosság” hiányát.

Azt is hozzátehetjük, hogy a jogszabályalkotók magát az Alkotmánybíróságot is igyekeznek figyelmen kívül hagyni – erre az elmúlt 20 év magyar gyakorlata bősz példát ad. A jogalkalmazásról ne is beszéljünk.

Szóval az Alkotmányok szép rendelkezései sokszor megmaradnak a deklaráció szintjén. Erre példaként a diktátor Ceaucescu egy mondatát szoktam idézni, aki miután nyugati politikusok és újságírók folyamatosan számon kérték tőle az emberi jogok érvényesülését Romániában, a következőt mondta; „Ne vádolják őt igazságtalanul, mutassanak még egy olyan szép Alkotmányt, mint Romániáé.”

Ha a magyar múltat nézzük, méltán lehetünk büszkéek az Aranybullára (1222), s „ellenállási záradékára”. Csendben kérдем; hány „ellenállót” végeztek ki Magyarországon 1222 után? Az 1949. évi XX. törvényről úgy hiszem nem érdemes beszélni. Eredeti formája az 1936-os sztálini alkotmány hiteles fordítása, 1989-ben kétségtelesen teljesen átalakították; azonban nem egy alkotmányozó országgyűlés alkotta meg, hanem szövege a szocialista „állampárt”, s a senki által nem „választott” ellenzék meg-egyezéséből alakult ki.

2011. évi Alaptörvényünk végre szép, műves alkotás, és nagyon elégedett vagyok vele. A létrehozó politikai hatalom úgy tűnik nem teljesen, mert máris módosította. (Arról ne is beszéljünk, hogy a jelenlegi ellenzék némely pártjának fő célkitűzése hatalomra kerülése esetén, az Alaptörvény hatályon kívül helyezése, és az 1949. évi XX. törvény hatálybaléptetése!)

3. A jog alkotása, alkalmazása, oktatása, a jogtudomány *egyszerre lehet* hivatás és tudomány.

Nem szükséges e helyen kiváló jogászokra és iskolákra hivatkozni ökortól napjainkig. Gondoljunk csak arra, hogy az ókorban nagy jogászai alkotások az emberi társadalmak kialakulását alapozták meg (pl. XII. táblás törvények, Mózes törvényei stb.). Ezután minden nagy társadalmi váltás előkészítésében, lebonyolításában jelentős jogászokat, jogtudósokat találunk, akik egy régi jogrendszerrel szembeszállnak, s újat

készítenek elő. (Ezért mondta Isépy Tamás a kilencvenes években: „Minden tisztességes rendszerváltozás úgy kezdődik, hogy felakasztják a jogászokat” – ami ebben a formában azért túlzás!)

Ha csak a magyar történelmet nézzük, hivatkozhatunk a XIX. században a reformkorra, az 1848–49-es forradalom jogalkotására, majd a kiegyezésre. Lényegében itt a hűbéri korból a polgári korba való átmenet zajlott le, melyben nagy szerepe volt a gyakorló jogászoknak és jogtudósoknak is. Hivatkozhatunk az 1989–90-es évek s a következő időszak rendszerváltozására is. Szoktam mondani ifjú kollégáimnak, hogy van előttük perspektíva, mert két polgári jogász is köztársasági elnök lett. (Mádl Ferenc, Sólyom László)

Természetesen nem nevezhető „jogtudománynak” a jogszabályok száraz ismételtetése és idézése. A hatályos joganyag ismerete természetesen nélkülözhetetlen kiindulási alap minden jogász számára. A „hivatás” és a „tudomány” azonban ennél több is; kritika, összehasonlítás, javaslat a továbblépésre, elemzés, alkalmazás, igazságosság, méltányosság, hogy csak néhány összetevőt mondjunk.

4. Világnézeti semlegesség nincs. Vannak ugyan „világnézetileg semleges” emberek, ők azonban a fanatikusokhoz hasonlóan, képesek bármilyen politikai hatalom, kiszolgáltatására. (Tragikus példa a magyar közelműltből: kisnyilasokat sokszor szívesen átvett az 1945 utáni kommunista hatalom, kiváló verőlegények lettek, de előfordult, hogy vérbíró is lett közülük!)

Véleményem szerint ma minden „hivatás” (orvos, jogász, tanár) gyakorlójának van világnézete, akkor is, ha nem mondja (baloldali, liberális, konzervatív, keresztény). Minden jogász diszkrét formában hangot adhat világnézetének, csak nem kényszerítheti rá másra. Egyetemünkél maradvá: teljesen természetes, hogy egy oktató az alkotmányjogban, a polgári jogban szól katolikus hitéről, az Egyház álláspontjáról jogi kérdésekben – a diáknak a vizsgán viszont elsősorban a hatályos világi jogot kell ismernie, mivel államilag akkreditált képzés keretében világi jogászokat képezünk. Úgyszintén teljesen elfogadható, hogy katolikus bíró, ügyvéd nem lát el bontópert, erre példákat is tudunk.

5. Röviden; ember lenni, mindig minden körülményben. Vagy naturálisabban – feltéve, hogy főszerkesztő úr nem húzza ki – ha kell, „szél ellen pisilni”.

Kellemetlen és kétségtelenül nehéz és veszélyes feladat. Mert a válság vitathatatlan: társadalmi, gazdasági kulturális, morális, de legfőképpen emberi.

Minden azért van válságban körülöttünk, mert az ember, vagyis mi vagyunk válságban. Elvileg egyszerű lenne a dolog: nem kellene korruptnak, erkölcstelennek lenni, hazudni, lopni, durvának lenni – esetleg szerethetnénk és tisztelhetnénk is egymást. (Nagyon egyszerű példát mondok katolikusoknak: vasárnaponként mosolyogva kezdet fogunk egymással a misén „béküljünk meg egymással” mondattal. Szép és jó, de miért nem hajlandók ugyanezek az emberek az utcán megismerni és visszaköszönni? Lehetne ilyen apróságokkal is kezdeni?)

A válságban a legfontosabbnak a *személyes példamutatást* tartom. Családban, munkahelyen, utcán, szórakozás közben. Bármilyen is a foglalkozása az adott embernek, az utcaseprőtől a politikusig. (Vitatható tapasztalatom szerint az utcaseprőkkel szokott kevesebb baj lenni. Általában.)

KOVÁCS PÉTER
egyetemi tanár (PPKE JÁK)

1. *Őn kit tekint a magyar jogászok között példaképnek és miért?*

Az önálló tudományágként a XIX. század második felétől művelt magyar nemzetközi jogtudomány számos képviselőjére lehetünk büszkék, akik értékálló művekkel gyarapították a képzeletbeli jogi Olümposz könyvtárát, hol kormányzati támogatást élvezve, hol inkább a lekezelő, könnyed legyintést érzékelve.¹ A mai magyar nemzetközi jogászok számára közvetlen vagy közvetett hatása egyvalakinek biztosan volt: ez Buza László. Az ő tudományos pályája a XX. század hét évtizedét felölelte, és olyan tankönyvet tudott készíteni, ami – jöllehet nem kevés változtatással – de a harmincas évektől a hatvanas évekig volt használatban.²

Ő volt az én tanárainmnak³ a tanára, akinek a szorgalma és a nemzetközi jogot pozitivistá szemlélettel megközelítő vizsgálati rendszere meghatározó jelleggel befolyásolta a keze alól kikerült oktatóknak, kutatóknak a nemzetközi jogról alkotott képét.

Tőle származik a magyar nemzetközi jogtudománynak talán legeredetibb gondolata, az ún. programjellegű normák felismerése a II. világháború utáni átformalódott – ahogyan ő nevezte – „új szellemű” nemzetközi jogban. Amit ő az 50-es években vizsgált, és magyarul megfogalmazott, lényegében ugyanaz, mint ami a 60-as évektől az angolszász irodalomban *soft law* néven jelent meg.

Meg kell említenem Herczegh Géza professzort, az MTA tagját, rövid ideig az Alkotmánybíróság első helyettes elnökét, aki ezt követően az eddig egyetlen magyar bíró volt a hágai Nemzetközi Bíróságon (1993–2003 között), amióta ez a testület (illetve ennek elődje, az Állandó Nemzetközi Bíróság) fennáll és a nemzetközi jogviták rendezésének legtekintélyesebb fórumaként szolgál.

Azt sokan tudják róla, hogy a humanitárius nemzetközi jog és a magyar külpolitikatörténet elismert szakértője volt, a hazai nemzetközi jogászok többnyire azt is tudják, hogy édesanyámnak a testvére, így keresztapám volt, ennek megfelelően valóban szorosan kötődtem hozzá, emberileg és szakmailag egyaránt. (Egyébként pedig a fent említett Buza László professzor egykori gyermekkori barátjának és iskolai padtársának volt a gyermeke.) Tudományos munkái mellett egy kisebb színdarabot és egy regényt is írt.

¹ A szerző egy hosszabb áttekintés készítette a magyar nemzetközi jogtudomány múltjáról és jelenéről a Jakab András által szerkesztett, a magyar jogtudomány történetét és mai állapotát feldolgozó, remélhetően a nem túl távoli jövőben megjelenő könyv számára.

² Ez együtt járt az esetenkénti és elkerülhetetlen aktualizálásokkal, még ha a kommunista rendszer idején kénytelen is volt elfogadni társszerzőket, akik feladata nemritkán az ún. „vörös farkak” elhelyezésének garantálása volt.

³ Közvetlen tanárom Nagy Károly professzor volt Szegeden, akitől nagyon sokat tanultam, hallgatóként és fiatal kollégaként. Az alábbiakban külön is kitérek Herczegh Géza professzorra, aki szintén Buza László közvetlen tanítványa, bizonyos szempontból kinevelt szakmai utóda, akit Buza saját fia halála után szinte gyermekének is tekintett. Harmadsorban pedig meg kell említenem Bokorné Szegő Hannát, aki ugyan nem volt Buza László tanítványa, de magát közös munkáik, saját alapulvasmányai, tudományos metodológiája miatt az ő iskolájához sorolta, és – akárcsak Nagy Károly – életéről, nézeteinek alakulásáról, szakmai tapasztalatairól sok mindent kívánt és tudott nekem átadni.

Az ő kutatásainak értékét azzal a történettel szemléltetném, amit viszont kevesen ismernek, és amit a jelenlegi nemzetközi jogtudomány két világhírű személyisége, a francia Alain Pellet (a Nemzetközi Jogi Bizottság két évtizeden át szolgáló tagja⁴ illetve elnöke) és a német Bruno Simma (aki 2003–2012 között volt a Nemzetközi Bíróság bírója) osztott meg velem, egymástól függetlenül. Ők a 70-es évek elején ugyanabból a témából írták doktori disszertációjukat, mint Herczegh Géza, nevezetesen az ún. általános jogelvek jogforrási természetének értelmezéséből.

A kor tudományos kívánalmainak megfelelően úgy ítélték meg, hogy disszertációjukba be kell iktatni egy kitekintést a kommunista nemzetközi jogi felfogásról is, azt megfelelően bírálva. Így került a kezükbe Herczegh Géza értekezésének angol nyelven könyvként megjelent formája.⁵ Ennek áttanulmányozása után azonban mindketten arra a következtetésre jutottak, hogy: „Dehát ő nem is kommunista, hanem igazi nemzetközi jogász!”

A Nemzetközi Bíróságon belüli respektusát illetően az olvasó figyelmébe ajánlom a róla készült emlékkönyv⁶ számára ottani bírótársai, Gilbert Guillaume, Rosalyn Higgins és Hisashi Owada által írott megemlékezéseket, amelyekben európaiságát, történelemismeretét, a nyelvi felkészültségét, a nemzetközi jog biztos ismeretét és az öntudatos szerezénységet egyaránt megemlítik. Elismerését illetően a Nemzetközi Bíróság ezen egykori elnökei egyaránt hangsúlyozzák, hogy hágai szolgálata idején az összes fontos ítéletnek és tanácsadó véleménynek a szerkesztő bizottságában⁷ Herczegh Géza részt vett.

Buza László és Herczegh Géza esetében amit tovább lehet adni a fiatalabb jogászgenerációknak, az a szakmai tisztesség megővésének a fontossága. Fontosabb az, hogy amit az oktató-kutató leír, az évek, évtizedek múltán is vállalható legyen, mintsem hogy személyében legyen mindig előtérben.

Nem kell mindenről írni, hanem tudni kell nem szólni és nem írni – főleg akkor, amikor nincs értelme, és nincs rá fogadókészség. Vannak helyzetek, amikor nem szabad leírni és kimondani, amit elvárnak. Van olyan helyzet, amikor a szakmai tisztesség viszont megkívánja az ügy felvállalását.

„Úgy kell írni, hogy Európában ne csak olvassanak, hanem el is olvassanak bennünket, ne csak értsenek, de meg is értsenek bennünket.” – írta Herczegh Géza.

Úgy kell írni, hogy azt a másik megértse. Nem kell azt gondolni, hogy a mi zsebünkben van a bölcsek köve, és hogy mindig reflektálni kell napi eseményekre vagy a másik írásaira, nézeteire, mert úgymond mi mindent mindenkinél mindig jobban tudunk...

⁴ 1990–2012.

⁵ Géza HERCZEGH: *General principles of law and the international legal order*. Budapest, Akadémiai, 1969.

⁶ Péter KOVÁCS (szerk.): *International Law – a Quiet Strength / Le droit international, une force tranquille*. (Miscellanea in memoriam Géza Herczegh.) Budapest, Pázmány Press, 2011.

⁷ Eltérően az olvasó által jobban ismert, az előadó bíró szerepét hangsúlyozó megoldásoktól, a Nemzetközi Bíróságon a bírák egymástól függetlenül, mindannyian készítenek egy írásbeli szakvéleményt az ügyben felmerült jogi kérdések megítéléséről, a döntés irányáról az ügy egészét és a részletkérdéseket illetően. A bíróság azután ismerkedhet meg a többiek előterjesztésével, miután a saját elaborátumát már leadta. Az elnök ezeket összesítve megállapítja, hogy melyik tűnik a többségi álláspontnak. Ezután kerül sor titkos szavazással egy rendszerint háromfős ún. ítéletszerkesztő bizottság megválasztására: a megválasztásnál azonban ügyelni kell arra, hogy két választott tagja mindenképpen olyan legyen, aki a fentiek alapján megállapított többségi véleményt legközelebből képviseli: a Nemzetközi Bíróság elnöke hivatalból a vezetője a testületnek, kivéve, ha a kisebbségi álláspontot képviselte.

2. Az Ön számára mit jelent az alkotmányosság?

Tekintettel arra, hogy 2005-ben az Országgyűlés alkotmánybíróvá választott, erre a kérdésre az ezt a megtisztelő megbízatást viselőket terhelő szabályokat figyelembe véve a fentieknél csak jóval rövidebben válaszolhatok, azt hangsúlyozva, hogy remélhetően nézeteim az alkotmányosságról az Alkotmánybíróságnak gyakorlatában, a határozatokban, a különvéleményekben és a párhuzamos indokolásokban meg- és felismerhetőek.

Az alkotmánybíró által előadó bíróként jegyzett, saját szakértőinek szorgalmas munkájával felépített és arra alapozott határozatok tömegéből úgyis kiemelhetőek azok, ahol valóban az alkotmányosságról vallott saját felfogás is átsugárzik, még annak a fenntartásával is, hogy az alkotmánybírósi határozat abban az értelemben is kollektív munka, hogy a többi alkotmánybíró megközelítése, saját szakmai nézőpontja, más szakterületeken való különleges jártassága a végleges szöveg megfogalmazását esetenként jelentősen árnyalja.

A különvélemények és a párhuzamos indokolások intézménye pedig eleve azt a célt szolgálja, hogy a valóban fontosnak tartott kérdésekben a többség által el nem fogadott egyéni megközelítés, eltérő érvrendszer, az érvek eltérő súlyozása, a fontosnak érzett, de a többség által nem osztott szempontok a közönség és bizonyos szempontból a tudományos világ és az utókor számára megfoghatók legyenek.

Alkotmánybírói tevékenységemen – vagy legalábbis az ún. nagy ügyekben – valószínűleg letagadhatatlanul felismerhető a nemzetközi jogász gondolkodásmódja is, amely kiemelkedően fontosnak tartja a *pacta sunt servanda* elv érvényesülését, amelyet az Alkotmány 7. § (1) illetve az Alaptörvény Q cikke egyaránt tartalmaz.⁸

Úgy gondolom, hogy ez az elv nem véletlenül van ott az alkotmányos cikkekben, funkciója és következményei vannak.

Ennek megfelelően az alkotmányosság és a nemzetközi jogi *pacta sunt servanda* érvényesülése ugyanabba az irányba kell, hogy mutasson. Bár az alkotmányossági vizsgálat alapvető viszonyítási pontja az állami élet gerincét jelentő legfontosabb törvény – nevezze az Alkotmánynak vagy Alaptörvénynek –, valójában a nemzetközi jogtól az nem válik élesen el, figyelemmel arra, hogy generális utalást is tesz a nemzetközi jogi (és európaijogi⁹) kötelezettségek betartására, és arra is, hogy az alkotmányos jogok

⁸ Alkotmány 7. cikk (1) A Magyar Köztársaság jogrendszere elfogadja a nemzetközi jog általánosan elismert szabályait, biztosítja továbbá a vállalt nemzetközi jogi kötelezettségek és a belső jog összhangját.; Alaptörvény Q) cikk (2) Magyarország nemzetközi jogi kötelezettségeinek teljesítése érdekében biztosítja a nemzetközi jog és a magyar jog összhangját. (3) Magyarország elfogadja a nemzetközi jog általánosan elismert szabályait. A nemzetközi jog más forrásai jogszabályban történő kihirdetésükkel válnak a magyar jogrendszer részévé.

⁹ Alkotmány 2/A cikk (1) A Magyar Köztársaság az Európai Unióban tagállamként való részvétele érdekében nemzetközi szerződés alapján – az Európai Uniót, illetőleg az Európai Közösségeket (a továbbiakban: Európai Unió) alapító szerződésekből fakadó jogok gyakorlásához és kötelezettségek teljesítéséhez szükséges mértékig – egyes, Alkotmányból eredő hatásköreit a többi tagállammal közösen gyakorolhatja; e hatáskör-gyakorlás megvalósulhat önállóan, az Európai Unió intézményei útján is.; Alaptörvény E. cikk (2) Magyarország az Európai Unióban tagállamként való részvétele érdekében nemzetközi szerződés alapján – az alapító szerződésekből fakadó jogok gyakorlásához és kötelezettségek teljesítéséhez szükséges mértékig – az Alaptörvényből eredő egyes hatásköreit a többi tagállammal közösen, az Európai Unió intézményei útján gyakorolhatja. (3) Az Európai Unió joga – a (2) bekezdés keretei között – megállapíthat általánosan kötelező magatartási szabályt.

sorozatának több tagja nem más, mint valamely nemzetközi szerződés, mindenképp az Emberi Jogok Európai Egyezménye adott cikkének szövszerinti, vagy *mutatis mutandis* jellegű átvétele.

Nem szerénységéből, hanem az alkotmánybírókat érintő speciális deontológiai követelmények figyelembevétele miatt, úgy gondolom, hogy az alkotmányosság fogalmának elemzése helyett egyszerűbb, ha idemácsolom azt, amit a tankönyvemben is leírtam arról a kapcsolatról, ami nézetem szerint az alkotmányosság és a nemzetközi jogi kötelezettségek között áll fenn, és ami az együttes érvényesülés fontosságát követeli meg:

„[...] az állam alkotmányos berendezkedése, a választott megoldás nem változtat azon a követelményen, hogy az állam nemzetközi jogi kötelezettségei és belső joga együtt érvényesüljenek, és összhangot mutassanak, hiszen valójában eleve *jogi szimbiózisban* vannak. Az államnak a belső jogát – amennyiben az adott szabályozási területen vannak odavágó, irányadó, akár szokásjogi, akár szerződési jogi nemzetközi kötelezettségek is – utóbbiakkal összhangban kell alkotnia, értelmeznie. [...] a végeredményt, a nemzetközi kötelezettségek végrehajtását, a *pacta sunt servanda* elv érvényesülését egyformán biztosítania kell. [...]

A nemzetközi jog nem elvont ideál, nem kategorikus imperatívusz, hanem élő jogszabályrendszer, amelyet alanya követ, alakít, [...] saját érdekeinek érvényesítésére törekedve. [...]

Az állam tehát alapvetően *saját érdekeit* nézi, amikor döntést hoz arról, hogy kezdeményez-e egy bizonyos nemzetközi szerződést, belép-e bizonyos létező nemzetközi szerződésrendszerbe. Szintén a *saját érdekeit* nézi, amikor döntést hoz arról, hogy benne marad-e vagy kilép-e abból. [...] Az *állami érdek* nemcsak és nem feltétlenül egy konkrét szerződésben való részvételben jelenik meg, megjelenhet egy nagyobb rendszerben való részvétel összefüggéseiben is, ahol egy-egy terhet kiegyenlít egy másik, arra tekintettel kötött szerződésből fakadó előny. Az *állami érdek* jelenik meg a nemzetközi jog követésében – és megsértésének egyes formáiban vagy éppen a megsértés felvállalásában. [...]

Magyarország méretei, földrajzi, gazdasági helyzete, katonai-politikai befolyása olyan, – akárcsak a nemzetközi közösség államainak túlnyomó részének – hogy rá van utalva a nemzetközi jog védelmére, annak igénybevételére. A *magyar érdekek* a nemzetközi jog mentén érvényesíthetők: a nemzetközi kötelezettségek végrehajtásával és végrehajthatásával, a nemzetközi szerződésekbe való belépéssel, újak megkötésével, nem megfelelő szerződésekben való kilépéssel.¹⁰

¹⁰ KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris, 2011. Az idézett részek: 144. § (65. o.); 157–158. § és 169. § (77–79. o.).

3. „Ön szerint a »jogászat« tudomány vagy hivatás?”

A „hivatás” definíciói alapvetően a „mesterség” fogalmát és annak egyfajta magasabb szintűnek tűnő gyakorlását, az arra vonatkozó készséget és annak az elhivatottsághoz hasonló értelemben vett tudatos vállalását adják meg alternatívaként.¹¹

Ha a kérdés arra irányul, hogy a jogászai képzettséggel rendelkezők számára elképzelhető-e az alkalmazandó jogszabályok olyan megváltozása, amellyel a jogalkalmazó már nem tud azonosulni vagy nem azonosulhat, mivel magasabb erkölcsi elvekbe ütközik, akkor erre a válasz igenlő. Amilyen könnyű erre az ‘igen’ választ kimondani, annál nehezebb meghatározni azokat az eseteket, amikor erről van szó. Nem könnyű meghatározni minden esetre kiterjedő biztonsággal azt sem, hogy erkölcsi vagy jogi vétséget követett el az, aki nem állt fel, és biztos-e, hogy az döntött helyesen, aki felállt?

A XX. századi magyar történelem, a határváltozásokkal együttjáró impériumváltások (1918–1920, 1938–1941, 1944–1945 stb.), a trónfosztás, a köztársaság kikiáltása, majd az ún. Tanácsköztársaság, a zsidótörvények, a német megszállás és a holokausztban való magyar közreműködés, a nyilas hatalomátvétel, a népi-demokratikus kísérlet, a Rákosi-diktatúra, az 1956-ban szovjet szuronyok hegyén érkező Kádár-rezsim, annak az enyhülő majd agonizáló formája egyaránt olyan kihívásokat támasztott a jogászok tömegével szemben – vélhetően a jelen sorok olvasóinak szülei, nagyszülei, dédszülei közül igen sokan ezzel szembesültek –, ahol az illetőnek jogászként döntenie kellett arról, hogy a hatályos jogot alkalmazza-e, maradjon-e addigi stallumában, a jog alkalmazásának technikusaként nézzen az új szabályra, vagy pedig váltson királyt, országot, jogot, jogágot, mesterséget?

Voltak akik akkor döntöttek jól, amikor felálltak („optáltak”, átjöttek vagy elmentek), mások pedig akkor döntöttek jól, amikor maradtak, itt vagy éppen ott maradtak, védtek és akkor léptek, amikor értelme és eredménye volt a lépésnek.

¹¹ Az olvasó elnézését kérem, hogy az egyszerűség kedvéért csak a világhálón könnyen elérhető szinonimaszótárakba néztem bele.

Hivatás (<http://www.kislexikon.hu/hivatas.html>): 1. H. kegyelme (gratia vocationis), a léleknek istentől beléje oltott és neki ajándékozott hajlama a hitre és örök üdvösségre szóló közönséges életnél tökéletesebbre, amely egyúttal alapja és kezdete az ezen életnek kötelességeinek betöltésére szükséges kegyelmek láncolatának; p. hivatás a papi, szerzetesi életre. – 2. H. (talentum), az ember természetében, fizikumában rejlő és tovább fejlesztendő készség tehetségeit a gondolkodás és cselekvés bizonyos terén némi könnyűséggel érvényesíteni; p. hivatott szónok, hivatott kézműves. – 3. H. (finis) a teremtő, vagy a törvények által valakire vagy valamire ráruházott feladat; p. az államnak hivatása a közrend fölött örködni. (a Pallas Nagylexikon alapján) Hivatás (http://wikiszotar.hu/wiki/magyar_ertelmezo_szotar/Hivatás): 1. Elhivatottság, rátermettség egy feladat elvégzése iránt; egy munkakör, pálya, foglalkozás iránt érzett lelki hajlam, belső vonzódás. 2. Foglalkozás, kenyérkereseti tevékenység, amelyet ilyen (1) elhivatottság alapján végeznek. 3. Átvitt értelemben: Egy feladat, cél, amely egy helyzetből, működésből származó érvényességi vagy felelősségi kör. 4. Átvitt értelemben: Életcél, amely egy személy életének vezérfonala, tevékenységének legfőbb értelme.

Hivatás (<http://www.lbd.hu/huhu/>), fn: 1. [előzőleg kitanult, fizetés ellenében végzett tevékenységre] foglalkozás; szakma; mesterség; üzletág; munka, tevékenység; 2. ABST. [személyhez kötődő, személyre szabott] feladat; HIV. [több ilyen együtt] feladatkör; kötelesség; munka; HIV. [több ilyen együtt] munkakör; funkció; rendeltetés; szerep; [több ilyen együtt] szerepkör; VÁL. [elhivatottságból fakadóan] küldetés; VÁL. [elhivatottságból fakadóan] misszió; megbízás; megbízatás; főleg birt (vki, vkinek a) dolga; BIZ. rezort; csak birt ABST. meta. BIZ. (vki, vkinek az) asztala; rt ABST. meta. RITKA [alapszabályban (nem birtokos formában) nem használt] asztal; birt HIV. (vki, vkinek a) hatásköre; birt tiszt (vkinek); főleg birt tiszt (vkinek); „hivatásom a gyógyítás”; „ügy”.

Iskolahipotéziseket meg lehet alkotni, de az a tipikus, hogy a döntéseket jóval bonyolultabb helyzetekben, jóval kevesebb, ugyanakkor mégis nehezebben áttekinthető információ birtokában kell mindig meghozni, mint amilyenek alapján az utókor már könnyen ítél.

A kérdésben rejlő másik elem, hogy „tudománynak” tekintem-e a jogászatot?

Úgy gondolom, hogy mint csaknem mindegyik felsőfokú oktatási intézményben végzett tanulmányokhoz kötött mesterség esetében, a szakma művelése önmagában nem tudomány, és nem is kell, hogy az legyen. A „jogászat” művelése a napi gyakorlatban ugyanúgy konkrét problémák megoldására tett kísérlet, mint ahogyan az orvos a hozzá forduló páciens tünete alapján megpróbálja eltalálni, hogy mi is a baj és az adott esetben, az illető esetében mi is az optimális gyógmód. Az építész a talajviszonyok és egyéb adottságok (ideértve a jogi szabályokat is) próbál meg a megrendelő igényeinek megfelelő házat tervezni stb.

A szakma alapelemeinek ismerete és a napi jogalkalmazási problémák megoldásában való alkalmazása önmagában nem tudomány. A napi joggyakorlatban dolgozó jogvégzett kollégától a jogéletben nem azt várják el, hogy csiszolt tudományos ékköveket tegyen le az asztalra, hanem azt, hogy *i.* a jogi garanciák betartásával vezesse a nyomozást és az adott helyzetben megalapozott döntést hozzon arról, hogy az illető alaposan gyanúsítható-e adott bűncselekmény elkövetésével, *ii.* legjobb szakmai tudásával képviselje ügyfele, védenca érdekét, *iii.* bíróként helyesen döntse el a jogvitát, *iv.* köztisztviselőként jól hozza meg a közigazgatási hatósági döntést, vagy éppen olyan anyagot adjon minisztériumi feletteseinek, minisztereknek és más állami vezetőknek, amelyek révén azok helyesen döntenek és döntésüket a polgárok illetve adott esetben a külföldi partnerek számára is érthetővé és elfogadhatóvá tudják tenni.

A gyakorlat emberei is művelhetnek tudományt, szerencsés esetben saját szakmai gyakorlatuk rövidebb-hosszabb elemző vagy szintetizáló áttekintését tudják adni a hallgatók, a többi gyakorló kolléga vagy a tudomány főállású kutatói, azaz összességében a szakmai-tudományos közvélemény számára.

A jogtudomány művelése azonban sok szempontból más, mint ahogyan az a XIX–XX. században történt, legalábbis, ha a saját szakmámra, a nemzetközi jogra gondolok. Az elméleti problémák alapelemeihez kötődő dogmatikai elhatárolásoknak az a kifinomult módszere, amelyet a német jogi iskolák közvetítettek egykor, ma már jóval kevesebb befolyással bír, mint korábban, és ma sokkalta inkább egy adott kérdéskörben meghozott tényleges döntések áttekintése, egy adott jogi probléma megoldásában játszott szerepük, a megoldott, a megoldatlanul maradt kérdések illetve megoldásra tett lépések nyomán felmerült újabb kérdések átlátása, az azokra adandó válaszok megtervezésére tett kísérletek azok, amelyek nézetem szerint jogtudomány fő áramát képezik, és amelyek „alkalmazott tudományként” a kormányzati figyelemre is számot tarthatnak.

Vélhetően jelentős mennyiségben nem annyira mély, azonban a joggyakorlat valódi kihívásaihoz közelebb álló, így hasznos munkák születnek, miközben az elméleti-történeti tárgyak művelése szükségképpen inkább megmarad a maga elvontságában, történetiségében. (A történelem, a történeti és a jogtörténeti példák ismerete ugyanakkor arra tud tanítani, hogy hasonló helyzetben mikor léptek jól, és mikor kerültek csapdába elődeink.)

A tudomány művelésének technikáját a számítógép-használat jelentősen átalakította: jóval gyorsabban, messze nagyobb anyagmennyiséget átlátva (vagy legalábbis felhasználva), de bizonyos szempontból azonban igencsak felületesen dolgozik ma

egy jogtudományi kutató, mint száz-százhusz évvel korábbi elődei, akik alaposan át-olvasták, kijegyzetelték a hozzáférhető szakirodalmat, majd nekiülve a bevezetésnek, folyamatosan írták a fejezeteket, egészen a végkövetkeztetésekig, majd az egészet letisztázták, lediktálták a gépírónőnek, ez közben egy újabb ellenőrzést is jelentett, majd kijavították, kiegészítették a gépelt szöveget, majd újból legépeltették, megint javították stb. és ment a folyóirat szerkesztőjéhez, a könyv kiadójához, és esetenként még a kefelevonaton is lehetett csiszolni.

A számítógépes szövegszerkesztésnek és a világháló meglétének köszönhetően azonban ma az írás közben egyes fejezeteket akár ideiglenesen még meg sem ír a mű szerzője, hanem utólag illeszti be azt, amit logikailag fontosnak tartott megvizsgálni, esetleg persze annak kockázatával, hogy csak azt írja le, ami egybevág saját gondolataival, alátámasztja vagy legalábbis nem cáfolja végkonklúzióit.

Erre azonban rá is fizethet...

Ugyanezen lehetőségek miatt az elismertség megszerzése, hazai és főleg nemzetközi szinten jóval kevesebb akadállyal találkozik, mint korábban. A tudomány magyarul és valamelyik nagy idegen nyelven való művelése sokkalta szélesebb körű olvasottságot eredményez, mint amelyre a korábbi generációk számíthattak.

A tudományos minősítés és elismerés lépcsőin való haladás mai szabályrendszere részben egybevág, részben ellentmond a fenti sajátosságoknak, de az bizonyos, hogy a jelenlegi infrastrukturális és technikai háttérrel az a jogász, aki erre kedvet érez és akinek ideje engedi, tud úgyis tudományt művelni, hogy nem költözik be az elefántcsonttoronyba.

4. „*Ön szerint a gyakorló (a bíró, ügyész, ügyvéd, minisztériumi hivatalnok, közjegyző etc.) és az elméleti (aki jogot oktat, kutat, elemez) jogász felvállalhatja-e egy olyan esetben, amikor erre valóban szükség van a) világnézeti meggyőződését és/vagy b) értékelkötelezettségét nyilvánosan (interjúban, egy peres eljárás során, egy tanulmányban vagy a katedrán) avagy azon kívül?*”

Erre a kérdésre a gyakorló jogász esetében a válasz nézetem szerint attól függ, hogy az illető gyakorló jogász hol dolgozik. A közbizalmat élvező állásokban, azaz bíróként, ügyészként, köztisztviselőként, katonaként, rendőrként a világnézeti meggyőződés, politikai szimpátia a „ruhatárban hagyandó” *ex lege*, de nemcsak *de jure*, hanem *de facto* is.¹²

Ez a távolságtartás vonatkozik mindenekelőtt a jogkereső közönséggel, peres felekkel, ügyfelekkel stb. való kapcsolatokra. Az Emberi Jogok Európai Bírósága is számtalan ítéletébe építette be azt az államok java részében tételes jogszabályként is meglévő elvet, hogy az ebbe a körbe tartó intézményekben tevékenykedőknek nemcsak pártatlannak kell lenniük, hanem annak is kell látszaniuk, azaz kerülni kell minden olyan intézményi megoldást vagy egyéni habitust, ami alkalmat adhat a pártatlanság kétségbe vonására.

Ennek megfelelően aki *csak* a tudományt műveli, jóval nyíltabban élhet a véleménynyilvánítás szabadságával, ugyanakkor még a munkáltatójának is lehetnek olyan legitím elvárásai – amelyeket az alkalmazott kutató belépésekor tudomásul vesz – amelyek korlátozhatják a véleménynyilvánítást. A kutató, oktató a tudására hozott elvárások alapján dönt arról, hogy ilyen feltételek mellett belép-e az adott intézménybe vagy sem.

¹² Lásd az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítéleteit az alábbi ügyekben: Rekvényi c. Magyarország 1999. május 20., (41. §), Vajnai c. Magyarország, 2008. július 8 (48–49. §).

A világnézeti meggyőződéshez kötődő munkahelyek (egyházi fenntartású oktatási, nevelő és gyógyító intézmények) részéről e tekintetben legitim elvárás, hogy az intézmény falain belül, valamint azon kívül olyan magatartást tanúsítson, amely tiszteltetben tartja annak küldetését, az abból következő princípiumokat, illetve magatartása, megnyilatkozásai olyanok legyenek, amelyek összeegyeztethetőek azokkal.

A mai életviszonyokra és a társadalmi valóságra figyelemmel ezeknek az intézményeknek a felfogása ugyanakkor jóval rugalmasabb és árnyaltabb is, mint korábban, ötven, száz, kétszáz évvel ezelőtt volt.

Itt is számolhatunk nehéz esetekkel, ideértve azokat is, ahol a világi jogfelfogás és az adott intézmény felfogása ütközhet egymással. Így az Emberi Jogok Európai Bírósága bár figyelembe véve és súlyozva a közöttük levő különbségeket, a panaszosok státusát és tevékenységük kisugárzását, két igen hasonló ügyben ugyanaznap döntve, az egyikben az egyházi autonómiát, míg a másikban az állami jogvédelmi rendszer érvényesülését tartotta fontosabbnak.¹³

Ezek szerint az ügyvéd lenne az, aki abszolút függetlenül mindig felvállalhatja világnézetét? Kérdés azonban, hogy célszerű-e ezt egy peres eljárásban odáig feszíteni, hogy az már a képviselt ügyfél, védenc érdekeinek érvényesítését is veszélyeztesse? Nyilvánvalóan aligha igenlő az erre adandó válasz.

A világnézeti meggyőződés, az értékelkötelezettség tagadhatatlanul átsejlik azonban egyes nagy problémák megközelítésén: ezt jogi ügyletekben, jogi kapcsolatokban a partner is tudja. A legfontosabb azonban az érvelés, a megközelítés szakmai színvonala: a gyenge minőség, az üres apológia valójában az adott megbízó számára is kontraproduktív, lett légyen szó a mindenkori kormányról, annak valamely szervéről, nemzetközi szervezetről, jogvédő intézményről, bíróságról, ügyészségről, tudományos intézetről, az oktatás valamely egységéről, vállalatról vagy éppen magáról az emberről, az egyénről, aki ügyfél, védenc stb.

Amit pedig roppant fontosnak tartok az az, hogy az illetőnek tudnia kell azt is végig gondolnia, hogy a másik nézetet valló mire alapozhatja a saját álláspontját.

Ha tanácsadóként dolgozik, a legrosszabb, amit tehet, az az, ha megbízóját nem világosítja fel arról, hogy egy problematikus helyzetben a meghozandó vagy meghozatal előtt álló döntésnek és az ahhoz kapcsolódó érvelésének vannak-e és ha igen, melyek a gyenge vagy legalábbis kisebb-nagyobb mértékben támadható pontjai; és ha a megbízó ezt vagy azt mondja vagy írja, akkor a másik milyen érveléssel fog erre riposztolni, és melyiknek lesz esélye az adott ügyet győzelemre vinni.

Kicsit olyan ez, mint a sakkjátzsma: biztosan van a játékosoknak is világnézetük, de fontosabb az, hogy a szabályok betartásával ki tud a másiknak mattot adni vagy legalábbis egy tisztes döntetlenig elhúzni a játékot. A jó sakkjátékos pedig azt is tudja, ki vel szemben nincs esélye egyiket sem elérni.

5. *„Ön szerint mit tegyen a jogász a válságban? S mit gondol: válságban van-e a jogtudomány Magyarországon?”*

Az ún. gazdasági válság nyilvánvalóan befolyásolja csaknem minden területen az életviszonyokat, mikro- és makroszinten egyaránt. A jogász feladata pedig az, hogy dolgoz-

¹³ Lásd az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítéleteit az alábbi ügyekben: Obst c. Németország, 2010. szeptember 23 és Schüth c. Németország szintén 2010. szeptember 23.

zon akár a kormánynak, akár természetes vagy jogi személynek, nemzetközi szervezetnek, független intézménynek, de a válság nyomán többnyire szűkebben megszabott keretek között is a *jog* érvényesüljön.

A jogász közreműködhet a keretek szűkítésében is, úgy parlamenti, intézményi, vállalati mint nemzetközi keretekben, ha a szűkítés szükséges, és ha az a *jog* szabályainak betartásával, a jogi kereteknek a *jog* alapján történő átrajzolásával történik. Ezeket a lehetőségeket nem véletlenül tanítják évtizedek óta az alkotmányjogi, közigazgatási jogi, polgári jogi, munkajogi, nemzetközi jogi stúdiumokban, de nem véletlenül képezik nagyon sok jogi tantárgyban a felelősség és a felelősség alóli kimentési okok az adott kurzus (és az adott jogág) egyik legfontosabb elemét...

Az pedig már jelen korunk sajátossága, hogy a különböző jogi koordináták egymásra tekintettel is lettek megvonva, azaz valamely elem átalakítása a többi elemre is kihathat, azokat is alakítja vagy éppen azokat lendíti mozgásba. Jóval több mindent kell figyelembe venni a döntéshozatal során, mint ötven-száz-százötven évvel ezelőtt. De biztosan mindenki játszott már *marokkóval* vagy *jengával*...

Azonban azt is nem véletlenül kellett megtanulnunk, a történeti jogtárgyakban illetve az adott jogág történeti bevezetésében, hogy az organikus fejlődés és a paradigmaváltás többször is konfliktusba került egymással, és volt, hogy a későbbi fejlődés az organikus út helyességét igazolta, volt, hogy éppen a paradigmaváltást.

Ehhez képest azonban nem hiszem, hogy azt kellene mondanunk, hogy a jogtudomány válságban van Magyarországon. A hazai jogtudomány számos eszköze, fóruma révén, amelyek száma, elérhetősége messze meghaladja azt, amivel én harminchárom évvel ezelőtt, egyetemi tanulmányaim megkezdésekor találkoztam, élő közösséget jelent: a maga korlátozott befolyásával...

A jogtudomány sohasem elégedett a pozitív jog mikénti állásával. A hazai és a nemzetközi jogalkotás egyaránt számos tényező eredője, amelyben a tudományos megközelítés csak az egyik, és sohasem domináns faktor, szemben a napi pragmatizmussal, belpolitikai vagy diplomáciai alkukkal. A létező jogszabályok jelentős része nálunk is, másutt is, a nemzetközi jogban vagy az európai jogban is komoly defektusok hordozója, szerencsés esetben fel van azonban ruházva olyan mechanizmusokkal, amelyek révén az alkalmazás során mód nyílik a korrekciókra, az esetleg megváltozott szükségletekhez való adaptációra. A jogtudomány ezekre mutat rá, próbál változásokat indukálni: számos képviselője tett már kisebb-nagyobb kitérőt az állami életben, kormányzati és politikai struktúrákban, megpróbálva a gyakorlatban is érvényesíteni elképzeléseit. E kitérők az elmúlt húsz-huszonöt évben rendszeresen előfordultak, kollégáink jelentős részét érintették, ideértve jelen sorok íróját is. Ám aligha van közöttük olyan, aki elmondhatná, hogy elméleti elképzeléseit maradéktalanul sikerült volna áttemletnie a gyakorlatba.

Mindebből azonban nem az következik, hogy a jogtudomány lenne válságban: ugyanolyan helyzetben van, mint számos más tudomány vagy éppen művészeti ág – az elvi ismereteket vagy éppen a gyakorlati tapasztalatokat fogadókézség esetén lehet realizálni, ami számos jogi és jogon kívüli tényező függvénye.

A jogtudomány – ha tudomány – sohasem a napi érvényesülésben bízik.